

ԿՐԹՆԱԿԱՆ—ԲԱՐԱՅԱԿԱՆ

Ս. ՄԻԻՌՈՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆԸ

Քրիստոսի ս. խաչի հետ՝ ամենից նուիրական, խորհրդաւոր և սրտի մօտ սրբութիւնը հայ քրիստոնէի համար ս. Միւռոնն է։ Այլ և քրիստոնէական պաշտամունքի հետ կապ ունեցող ամէն մի իր և անձն այն ժամանակ է միայն սրբազան բնաւորութիւն ստանում նորա աչքում, երբ, ս. Միւռոնի զրոշմը կայ վրան. նա խաչ է հանում երեսը եկեղեցու, ս. սեղանի, ս. աւագանի, սրբոց պատկերների առաջ, որովհետև ս. Միւռոնով նուիրագործուած են. համբուրում է եկեղեցւոյ պաշտօնեաների աջը, որովհետև օծեալ է. յարգում է դաւանակցին, քանի Միւռոնի նշան է տեսնում սորա ճակատին. իսկ երբ սա հայ քրիստոնէին անվայել ընթացք է ցոյց տալիս, կնշանակէ՝ ճակատի՝ Միւռոնը պակասել է, կամ իսպառ վերացել։ Կանաչ Միւռոնով կնքուած երգումը հայ քրիստոնէի ամենածանր երգութեանց մէկն է. աւագանի ս. Միւռոնով կնքուած բարեկամութիւնը աւելի նուիրական է գրեթէ և աւելի հաստատուն, քան արեւակցութեամբ ու խնամութեամբ եղածը։ Եւ որովհետև մի հատիկ կաթսայի մէջ, ս. Լուսաւորչից սերնդէ սերունդ ժառանգած օրհնութեամբ՝ եփուող Միւռոնի կնիքն է, որ մկրտութեան աւագանից ի վեր որոշում է իւրաքանչիւր հայ անձի կոչումը մարդկութեան մէջ, այդ նոյն Միւռոնն է հանդիսանում ամենասերտ և ամենից ամուր հոգևոր զօգը ի սփիւռս աշխարհի տարածուած բոլոր հայերի համար։ Սրբալոյս Միւռոն, որ Աստուածային, սրբութեամբ մաքրում է մեր մեղսամած մարմինները և ճանապարհ բանում մեր հոգու առաջ դէպի երկնային լուսոյ յաւիտենական կայանները։ Ի՞նչ զարմանք ուրեմն, որ երբ ս. Միւռոնի կաթսան զրուում է Երկնաւոր ճարտարապետի հիմնած Միածնի Իջման Տաճարի սեղանի վրայ և ս. Լուսաւորչի յաջորդ

ամենայն Հայոց ընդհանրական Հովուապետի օրհնութեան գիրը հրաւիրում է Լուսաւորչական հօտին՝ դիմել զէպի հանուրց Հայաստանեայց Մայր Աթոռը, ականատեսս և տօնակից լինելու այն մեծ խորհրդի կատարմանը, թէ ինչպէս ս. Միւռոնի նորոգ օրհնութեամբ անեղծ ու անշէջ է պահուում, մեզ և յաջորդող սերունդների համար՝ մեր երջանիկ նախնեաց սրբութեան և լուսոյ բազմադարեան ժառանգութիւնը, - ի մի է ժողովուում ս. Աթոռի շուրջ բազմուստեք հայութեան այնպիսի հարուստ ներկայացուցչութիւն և տեղի ունենում այնպիսի մեծաշուք հոգեպարար հանգէս, որի նմանը չկայ հայ մարդու համար ուրիշ ոչ մի տեղ և ոչ մի այլ առթիւ:

Ահա այս հանդիսի և նորա առարկայ եղող սրբութեան մասին կփորձենք մի քանի պատմական տեղեկութիւններ տալ:

«Միւռոն» բառը ծագում է յունարէն լեզուից, ուր նշանակում է՝ հեղուկ, բոյսից հոսող հիւթ. բայց գործ է ածուում յատկապէս ձիթենու պտղի հիւթի կամ իւղի այն տեսակի համար, որ զանգուած է անուշահոտ համեմունքներով: Ձիթենու իւղն իբրև օծանիլի շատ հին ժամանակներից գործածելի է եղել երբայեցիների, ինչպէս և ուրիշ արևելեան ազգերի, Յոյների և Հռոմայեցիների մէջ՝ իբրև կաշին ճկուն պահելու և արևի տապից պաշտպանելու միջոց: Մարմնի օծումը տեղի էր ունենում լուսացումներից յետոյ, սովորաբար երբ զարդարուում էին (Հռութ 3, 3) կամ ուրախական և տօնական հանդիսի համար պատրաստուում (Սաղմոս 22, 5. Ամովս 6, 6): մինչդեռ տրամութեան օրերում, իբրև սգոյ նշան, օծումից բոլորովին հրաժարուում էին (Բ. Թագ. 14, 2. 12, 20). և դեռ Քրիստոսի ժամանակ սովորութիւն էր մնացել հիւրին պատուել գլուխը իւղով օծելով, իսկ արտաքոյ կարգի պատուի նշան էր ոտքերը թանկագին իւղով օծելը (Մարկ. 14, 3. Յովհ. 12, 3): Ձիթենու պարզ իւղի տեղ արդէն հին Իսրայելացիների մէջ շատ դէպքերում հարկաւ աւելի ունեւորների ու իշխանների մօտ, սովորութիւն է եղել գործածել թանկագին խնկեղէնի ու համեմունքի խառնամաք առանձնապէս պատրաստածը (Ելք 30, 23 շ.): զորա համար էլ այդ խնկեղէնն ու համեմունքը շատ գնահատուում էին և ամեն թանկագին իրերի շարքում

հաշուում (Ես. 39. 2. Գ. Թագ. 10, 10 Եզ. 27, 22). Իսկ ամենից թանկագին օծանելիքը նարդոսի իւղն էր (Երզբ. 1, 12. Մարկ. 14, 3):

Սակայն արդէն Հին Ուխտի մէջ շատ նախնական ժամանակներից ի վեր օծումն ունէր նաեւ մասնակի՝ նուիրագործող, նշանակութիւն, և ինչպէս առարկաներ, այնպէս և անձինք, որոնք նուիրուած էին Իսրայէլի Աստուծոյ սպասին, կամ որոնց վրայ փայլում էր Աստուածային զօրութեան ներկայութիւնը՝ օծուած էին լինում ձիթենու իւղով: Այդպէս, Յակոբ օծեց իւր զլխի տակի քարն այնտեղ, ուր հրաշալի տեսեալն մէջ Աստուած երևացել էր նրան (Ծննդ. 28, 16—19). օծուած էր նաեւ Մովսէսի վկայութեան խորանը՝ իւր բոլոր կահաւորութեամբ, սրբութեանց սեղանով և աւագանով մէկտեղ (Ելք. Խ. 9—11): Նոյն խորանին և սեղանին սպասաւորող քահանան մանաւանդ, որի ամբողջ կեանքը նուիրուած պէտք է լինէր Աստուծոյ պաշտամանը, օծմամբ էր ընդունում իւր սուրբ կոչումը (Ելք. Խ. 13—15. Իթ. 7—9): Օծմամբ էին իշխանութիւն ստանում նաեւ Իսրայէլի բոլոր թագաւորները, որոնք Աստուծոյ հոգւով լցուած՝ Աստուծոյ անունով, զօրութեամբ և օրինօք պիտի դատէին ու առաջնորդէին Աստուծոյ ժողովրդեան, պաշտպանէին արտաքին յարձակումներից (Ա. Թագ. 10, 1. 16, 13 Լն.): Մինչև իսկ այն դէպքում, երբ մի օտար իշխան ներկայանում էր իբրեւ Իսրայէլի Աստուծոյ կամակատարը, Նորա այս և այն վճիռն իրագործողը երկրի վրայ՝ զարձեալ Տիրոջ օծեալն էր կոչուում և երբեմն իրօք օծումն ընդունում (Գ. Թագ. 19, 15. Եսայի 45, 1): Այդպիսի արտաքոյ կարգի դէպքերում, երբ Իսրայէլացի կամ օտար մի կողմնակի անձն հրաւիրուում է Իսրայէլի ժողովրդեան վրայ թագաւորական իշխանութիւն ստանձնելու և Աստուծոյ տնօրէնութիւններն ի կատար ածելու՝ Աստուծոյ կողմից թարգման հանդիսանում էին և օծում կատարում մարգարէները, որոնք, իբրեւ անմիջապէս Աստուծուց ընտրուած և ուղարկուած, նորա հոգւոյ ներքին ազդմամբ խօսող մարդիկ՝ պէտք չունէին արտաքուստ իւղով օծուած լինելու. բայց պատահում են մարգարէական շնորհը (Գ. Թագ. 19, 16): Այսպիսով ու Գրքում ամէն անգամ օծման իւղը նկատուում է իբրեւ այն նիւթեղէն միջնորդը, որ Աստուածային ոգին և շնորհը ներգործական է դարձնում մարդոց մէջ և իրերի վրայ: Իսկ երբ պէտք է դար աշխարհի Փրկիչը, որ սչ միայն լի էր Հոգւով և զօրութեամբ Աստուծոյ, այլ պատկեր իսկ աներևութին Աստուծոյ (Բ. Կորնթ. 4, 4), որ և քահանայ էր ու քահանայապետ՝ ըստ կարգին Մեքիսեդեկի (Եբր. 6, 20), և մարգարէ և

Թագաւոր յաւիտենից, որի իւրաքանչիւր խօսքը և գործը և շարժուածքը Աստուածային էր, — հասկանալի է, թէ ինչպէս նորա գալստեան ակնկալողները և աւետողները սկզբից և եթ նկատում էին նորան իբրեւ բացարձակ Օծեալ Տեառն (Ղուկ. 2, 11. 26): Այս պատճառով Քրիստոս բառը, որ օծեալ է նշանակում և որ յունարէն լեզուով թարգմանութիւն է Փրկչի ժամանակակիցների ակնկալութիւններն իր մէջ ամփոփող «Մեսիա» երբայեցեալէն — սրամիւրէն բառի, մնաց կապուած փրկչական Յիսուս անուան հետ, իբրեւ նորա կոչումն ամէնից աւելի բնորոշ կերպով արտայայտող մակդիր: Ինքը Փրկիչը, երբ իւր քարոզութիւնն սկսելուց յետոյ առաջին անգամ Նազարեթի ժողովարանը մտաւ և Նաայիայ մարգարէութեան պիւրքը բանալով՝ կարդաց այն տեղն, ուր ասուած էր, «Աստուծոյ Հոգին ինձ վերայ է, որովհետեւ նա ինձ օծեց, որպէս զի խնդհերին ուրախութեան լուր բերեմ, եւ» (Ղուկ. 4, 18) — ընդունեց այդ խօսքերն իբրեւ կանխասացութիւն իւր մասին, հետեաքար և իրաւունք տուաւ իրեն Օծեալ անուանելու, ինչպէս և անուանում է Պետրոս առաքեալը՝ կենդանի հաւատոյ իւր առաջին խոստովանութեան մէջ (Մատթ. 16, 16.): Այս օրինակով նաեւ Քրիստոսի հաւատացեալները, որոնք նկատուում են իբրեւ Աստուծոյ նուիրուած մի նոր սուրբ ժողովուրդ և ընդհանուր քահանայութիւն (Ա. Պետր. 2, 9), որոնց համար արդէն Յովհաննէս Մկրտիչը գուշակել էր, թէ Հոգւով Սրբով պէտք է մկրտուեն (Ղուկ. 3, 16), — այդ մկրտութեան հետ նաեւ օծութիւն ընդունած էին համարուում և այդ օծմամբը ճշմարիտ ու կատարեալ աստուածածանօթութիւն ստացած (Ա. Յովհ. 2, 20. 27. Բ. Կորնթ. 1, 21. 22):

Արդ, ինչպէս Փրկիչն ինքը, ի Հոգւոյն Սրբոյ ծնեալ լինելով՝ օծեալ էր անդատին, այնպէս և Նորա անմիջական աշակերտները՝ նորանից ս. Հոգի և հոգեւոր օծութիւն ընդունելով (Յովհ. 20, 22, 23), իւզոյ օծման պէտք չունէին այլ ևս: Քանի որ սակայն արդէն Քրիստոսի առաքեալների օրերում դէպքեր էին պատահում, երբ ս. Հոգին բաշխուում էր անկախ ջրով մկրտութիւնից (Գործք 8, 14—17. 19, 1—6), ամենայն հաւանականութեամբ շատ վաղ ժամանակ հաւատացեալների համայնքի մէջ սովորութիւն մտաւ մկրտեալներին իւզով օծել կամ դրոշմել՝ իբրեւ ս. Հոգին ընդունելու և նոր մարդ լինելու նշան, ինչպէս որ ջրով մկրտութիւնը մեղքից սրբուելու և հին մարդու թուլութիւններից հրաժարուելու նշան էր, և առաքելական թղթերից վերեւ առաջ բերած վկայութիւնները, ուր յիշուում է հաւատացեալների օծման մասին, իբրեւ ակնարկութիւն կարող են համարուել, որ այդ սովորութիւնն իրօք եղել է: Այսպիսով՝ օծման համար սրբազան իւզ

գործածելու կարիքը քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ յառաջ է եկել զրոշմի խորհրդի հաստատութիւնից, որ իբրեւ մկրտութեան խորհրդի անհրաժեշտ տարրը՝ եկեղեցւոյ գլխաւոր խորհուրդներինց մէկն է, հաւատացեալի վերածնութեան և երկնաւոր կոչման արտայայտիչ նշանը: Բայց Հայոց եկեղեցին սրբազան իւզը գործ է ածում ոչ միայն զրոշմի համար, այլ նաև եկեղեցական բարձր կարգի պաշտօնեաների ձեռնադրութեան միջոցին: Քրիստոսի առաքեալները, ինչպէս որ նոր հաւատացեալները գլխին ձեռք դնելով և աղօթելով էին նոցա ս. Հոգւոյ շնորհը բաշխում, այդպէս և ձեռք էին դնում և աղօթում, երբ հարկաւոր էր համայնքի այս կամ այն անդամին որոշ պաշտօն տալ (Գործք. 6, 6. 13, 3), երէց կամ հպիսկոպոս կարգել (Ա. Տիմ. 4, 14. Բ. Տիմ. 1, 5): Օրթոդոքս եկեղեցին և մեր հարեան ուրիշ արևելեան եկեղեցիներ՝ Ասորիներ, Կոպտեր ևլն. բոլոր եկեղեցական պաշտօնները բաշխում են պարզ ձեռնադրութեամբ և աղօթքով. միայն Հռոմէական եկեղեցւոյ մէջ օծում են քահանաների և հպիսկոպոսների ձեռները. այլ և Օրթոդոքս եկեղեցիները օծում են թագաւորներին՝ նկատելով նոցա, Հին Ուխտի թագաւորների նման, իբրև Աստուծոյ օծեալ և Աստուծոյ օրէնքն ու իշխանութիւնը երկրի վրայ կատարող: Իսկ մեր եկեղեցւոյ մէջ միայն քահանայութիւնից ցած աստիճաններն են պարզ ձեռնադրութեամբ շնորհուում, այլ և կրօնաւորութիւնն ու վարդապետական աստիճանները. մինչդեռ քահանայի ձեռնադրութեան միջոցին օծում են թէ՛ ճակատը և թէ՛ ձեռները, իբրև սրբազնագործ պաշտօնեայի, որ անմահ պատարագ է մատուցանում. ինչպէս օծուում էին Հին Ուխտի քահանաները, որոնք զոհ էին մատուցանում. առանձնապէս օծուում է նաև հպիսկոպոսը, որ յաջորդ է առաքեալների, հովուում է Քրիստոսի հօտը և ձեռնադրութեան շնորհը բաշխում. ինչպէս օծուում էին Հին Ուխտի քահանայապետները, որոնք յաջորդ էին Ահարոնի, ձեռնադրում էին քահանաներին և, Բաբելոնի գերութիւնից յետոյ, առաջնորդում էին ժողովրդիս: Միայն մեր եկեղեցուն յատուկ է նաև Հայրապետի օծումը, որ տեղի է ունենում ս. Միւռոնը գազաթի վերայ կաթեցնելով՝ իբրև ընդհանրական գլխոյ եկեղեցւոյ և Փրկչի փոխանորդութեամբ նորա հօտի միութիւնը պահպանողի: Թագաւորների օծումը նոյնպէս, զոնէ Բագրատունիների ժամանակից՝ մեր մէջ եղել է, և մեր Մայր Մաշտոցում առանձին կարգ կայ դորա համար:

Սրբազան իւզը կամ Միւռոնը գործ է ածում մեր եկեղեցւոյ մէջ վերջապէս եկեղեցի, և ի մասնաւորի սեղանի վէմքարն ու աւազանը, խաչ ու պատկերներ օծելու համար. այլ և Զրօրհնեաց հանդիսի միջոցին, երբ ս. Միւռոնը կաթեցուում է Յոր-

դանանը փոխարինող աւագանի մէջ, ի յիշատակ ս. Հոգւոյ Փրկչի վերայ իջնելու՝ մկրտութեան միջոցին: Առանձնապէս խաչը օծելու մասին վէճ է եղել միջին դարերում մեր և Ասորիների մէջ, որոնք ի թիւս այլոց պախարակում էին Հայոց այդ սովորութիւնը, և մեր Գէորգ փիլիսոփայ կաթողիկոսը *) Հայոց սովորութիւնը պաշտպանելով Ասորւոց պատրիարքին գրած թղթի մէջ **), հարցնում է. ինչո՞ւ պէտք է քեզ անարժան թուի խաչի վերայ Միւռոն ձգելը, քանի որ ինքը Քրիստոս խաչի վերայ բեկոռեցաւ: Այդպէս և Ներսէս Շնորհալին Ամայք գաւառի ասորիներին գրած թղթի մէջ ***)) բացատրում է, թէ որչափ պատշաճ է հասարակ նիւթից շինած խաչը ս. Միւռոնով օծել, որպէս զի ս. Հոգւոյ զօրութիւնը ստանայ, ինչպէս Փրկիչը պատշաճ համարեց, որ ս. Հոգին Յորդանանում իջնէ իւր վերայ: Այս խօսքերից պարզ է արդէն, թէ ինչ նշանակութիւն էին տալիս մեր հայրերը ս. Միւռոնի օծմանը ընդհանրապէս:

Սրբազան իւզն՝ ունենալով այսպէս աւելի ընդարձակ գործադրութիւն մեր եկեղեցւոյ մէջ, քան ուրիշ եկեղեցիներում, ստացել է նաև բացառիկ խորհրդաւոր, ընդհանրացած ժողովրդական նշանակութիւն: Դորան շատ նպաստել է, անշուշտ, այն հանգամանքը, որ այլակրօն և այլադաւան ազգերով շրջապատւած՝ Հայերն աշխատել են իրենց ինքնուրոյնութիւնը պահպանելու համար պարզ և բնորոշ խտիր դնել իրենց և օտարների մէջ, ուստի ինչպէս Հրէաները մեծ կարևորութիւն էին տալիս թրիատութեան նշանին, որով տարբերուում էին իրենց շրջապատող անթրիատոններից, այդպէս և մեզ համար առանձին կարևորութիւն է ստացել ս. Միւռոնի դրոշմը, որով ս. Լուսաւորչի հօտը տարբերուում էր անհաւատներից, ու նոյն իսկ այլադաւաններից, որով դրոշմուած էին ազգային եկեղեցւոյ բոլոր սրբութիւնները: Այս գաղափարը արտայայտութիւն է գտնում նաև այն զեղեցիկ աւանդութեան մէջ, թէ այժմ մեր եկեղեցւոյ գործածած ս. Միւռոնի օրհնութիւնը սկիզբն է առնում ս. Լուսաւորչից, և ամէն անգամ, երբ նոր Միւռոն օրհնելու համար հին Միւռոն ենք խառնում՝ հետն անցնում է ս. Լուսաւորչի օրհնած Միւռոնի խմորը: Թէպէտ կայ նաև աւանդութիւն, որ Հայաստանի առաջին լուսաւորիչ ս. Թադէոսն արդէն Փրկչի օրհնած իւղ բերել էր հետը Պաղեստինից ****), բայց բուն ազգային, աւելի

*) 1058—1059 թ. ներքին. տես. Հայոց եկեղեցւոյ յարաբերութիւնները Ասորւոց եկեղեցիների հետ. Ե. Վ. Տէր Մինասեան. ս. էջմիածին. 1908. եր. 209:

**) Դիրք Թղթոց. Թիֆլիս. 1901. եր. 345:

***)) Թուղթ Ընդհանրական. Ս. էջմիածին, 1865. եր. 376:

****) Տես Ն. Յ. Տաշեան.—Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց. Վիեննա. 1895. եր. 559.

ընդհանրացած և նշանակալից աւանդութիւնն ս. Գրիգոր Լուսաւորչի մասին հղածն է:

Մենք չունինք ի հարկէ պատմական տեղեկութիւններ այն մասին, թէ ս. Լուսաւորիչ երբ և ինչպէս է օրհնել ս. Միւռնը, թէ նորանից առաջ և յետոյ ինչպէս է ս. Միւռն պատրաստուել և գործածուել. բայց մեր ձեռքը հասել է մի հին յիշատակարան, որ բաւական լոյս է սփռում այս տեսակէտից ս. Լուսաւորչին շատ մօտ ժամանակի վրայ: Ս. Լուսաւորչի որդի և երկրորդ յաջորդ ս. Վրթանէսի ժամանակակից Երուսաղէմի Մակար արքեպիսկոպոսը ս. Վրթանէսին գրած թղթի մէջ^{*)} յայտնում է, որ նորա թուղթն իրեն բերող հայ քահանաներից տեղեկացել է, թէ ինչպէս Հայերի մէջ շատ տեղ եկեղեցական մի քանի կարգեր ըստ պատշաճին չեն կատարուում. ուստի պարտք է համարում ցոյց տալ, թէ ընդհանրական եկեղեցւոյ մէջ ընդունուած կարգերը որոնք են և ինչպէս պէտք է կատարուին: Այստեղ ի միջի այլոց «սրբութեան իւղի» համար ասում է, որ եպիսկոպոսապետը պէտք է օրհնէ, և միայն բացառիկ դէպքերում եպիսկոպոսապետի հրամանով երկու կամ երեք եպիսկոպոս միացած կարող են օրհնել. իսկ հասարակ իւղը, որ գործ է ածուում հիւանդների կամ մեռեալների համար, այլ և մկրտութեան միջոցին՝ բուն օծման կարգից առաջ, կարող են քահանաներն ու առանձին եպիսկոպոսներ օրհնել: Այս կարգը, որի համար Երուսաղէմի արքեպիսկոպոսը քիչ յետոյ աւելացնում է, թէ սուրբ հայրերից աւանդած էր, ըստ երեւութին երկար ժամանակ գրեթէ նոյնութեամբ պահուում էր մեր մէջ: Գոնէ Յովհան Օձնեցին, Ը. դարի սկզբում, իւր ժամանակին տեղի ունեցող ինչ ինչ զեղծումների դէմ կանոններ հաստատելով և շեշտելով այստեղ, թէ «սուրբ Միւռնը, այսինքն անուշահոտութեան իւղը» Հայրապետը պէտք է օրհնէ, կարծես թէ թոյլ է տալիս, որ եպիսկոպոսներն էլ օրհնեն՝ տարին մի անգամ, աւագ հինգշաբթի օրը. իսկ քահանաները նոցանից առնելով՝ օծեն սեղան, եկեղեցի և խաչ, և մկրտութիւնից յետոյ զրոշմը տան: Մինչդեռ զրոշմից առաջ գործածող մկրտութեան ձէթը քահանան պէտք է օրհնէ՝ այնչափ միայն, որչափը կարեւոր է միանգամուայ գործածութեան համար^{**)}: Պէտք է նկատել, որ ուրիշ եկեղեցիներում՝ բացի զրոշմի և օծման համար գործածող ս. Միւռնից, մինչև այժմ կայ քահանայի օրհնած հասարակ ձէթի գործածութիւնը՝ «օծումն հիւանդաց» կարգը կատարելիս, որ մեր եկեղեցին չունի, և նման դէպքերում: Հոռմէական

*) Գիրք Թղթոց. 407 շ.

**) Յովհաննու Իմաստասիրի Մատենագրութիւնք. Վենետիկ. 1834. եր. 60.

եկեղեցու մէջ քահանան զրոշմ տալու իրաւունքից զուրկ է. նա մկրտում է երեխային ջրով և օծում իւր օրհնած ձէթով. բայց բուն զրոշմը կարող է տալ միայն եպիսկոպոսը, որ մի քանի տարին մի անգամ շրջում է իւր թեմը և այդ ժամանակամիջոցում մկրտուած բոլոր երեխաներին զրոշմ տալիս՝ ս. Միւռոնով, որ ամէն եպիսկոպոս օրհնելու իրաւունք ունի: Մեր եկեղեցու մէջ քահանայի ձէթ օրհնելու սովորութիւնը և բացի ս. Միւռոնից ուրիշ որ և է օրհնած ձէթի գործածութիւն վաղուց վերացել է: Բայց այս նկատմամբ թէ ս. Լուսաւորչի անմիջական յաջորդներին և թէ Յովհան Օձնեցու ժամանակ եղած զեղծումներն ու թիւրիմացութիւնները ցոյց են տալիս, որ առաջ էլ դժուար թէ ընդհանուր ընդունուած սովորութիւն լինէր այդ: Նոյնպէս և եպիսկոպոսների Միւռոն օրհնելը հազիւ թէ երբ և իցէ յաճախ տեղի ունեցած լինի և ամէնքի համար յարգելի կարգ եղած: Այդպէս եղել է գուցէ այն շրջանում, երբ դաւանական խտրութիւն չկար մեր և օտար եկեղեցիների մէջ, կամ երբ, ինչպէս Օձնեցու անմիջական մի շարք նախորդների օրով՝ հայութեան ընդարձակ հատուածներ յունական ազդեցութեան ներքոյ էին գտնուում: Այլ ընդհանրապէս մեզանում, հայրապետական իշխանութիւնն սկզբից և եթ այնպիսի կենտրոնացնող ոյժ ունէր և մանաւանդ քաղաքական իշխանութեան անկումից յետոյ այնպիսի հեղինակութիւն ստացաւ ամբողջ ազգութեան աչքում, որ ս. Միւռոնի մէջ մարմնացող շնորհաբաշխութեան իրաւունքը՝ իբրև հոգևոր կոչման բարձրագոյն արտօնութիւն, ըստ ինքեան պէտք է կենտրոնանար յանձին Հայրապետի: Որ այդ կենտրոնացումը Օձնեցուց շատ առաջ արդէն տեղի էր ունեցել, նոյնիսկ նորա հաստատած կանոնից կարելի է եզրակացնել ապա թէ ոչ, եթէ եպիսկոպոսները կաթողիկոսի հաւասար իրաւունք են ունեցել, մանաւանդ եթէ ենթադրենք, որ տպագրուած օրինակի մէջ մի քանի բառերի վերջաւորութիւնն ու դասաւորութիւնը ընագրի իմաստին համեմատ չէ. կամ քացառութիւնների մասին չէ խօսքը, ինչ հարկ կայ սկզբից և եթ շեշտելու. «Պարտ և արժան է գտուրը Միւռոնն, այսինքն զիւզն անուշահոտութեան. հայրապետին օրհնել»: Գոնէ Օձնեցուց մի դար առաջ կատարուած ս. Միւռոնի օրհնութեան մեզ յայտնի ամենահին նկարագրից տեսնում ենք, որ քացառիկ դեր կատարողն այստեղ հայրապետն է, և թոյլ չի տրուում ամենևին մտածել, թէ ամեն մի եպիսկոպոս, կամ եպիսկոպոսների մի խումբ կարող էր Միւռոն օրհնել:

Այդ միւռոնօրհնութիւնը կատարուել է մեր եկեղեցւոյ պատմութեան ամենանշանաւոր օրերից մէկում, որով և առանձնապէս խորհրդաւոր նշանակութիւն է ստանում: Ս. Գրիգոր

Լուսաւորչի քարոզութեամբ կազմակերպուած եկեղեցին շատ ծանր օրեր էր անցնում է. դարի սկզբին, առաջին անգամ նորա մէջ մեծ պառակտում էր յառաջացել և խոշոր հատուածներ նորանից բաժանուելու վրայ էին: 80 տարի առաջ Բիւզանդական կայսրները, Քաղկեդոնի ժողովի ուսմունքը պաշտօնական դաւանութիւն դարձնելով իրենց պետութեան սահմաններում՝ շարունակ աշխատել էին նոյն դաւանութիւնն ընդունել տալ նաև այս ինքնուրոյն եկեղեցական կազմակերպութեանը, որ ամուր պահելով նախնեաց հաստատած դաւանանքը՝ խորթացել էր կարծես քրիստոնեայ արևելեան պետութեան. բայց չէին յաջողել: Նոցանից վերջինը սակայն՝ Մօրիկ զօրեղ և իւր նպատակին հասնելու համար միջոցներ մէջ խտրութիւն չդնող կայսրը, յոյսը կտրած ամբողջը միատեղ գրաւելուց և օգտուելով արևելքում իւր ժամանակաւորապէս ձեռք բերած մեծ ազդեցութիւնից և իշխանութիւնից, յաջողել էր Զ. դարի վերջին պառակտում ձգել այս եկեղեցու մէջ և սպառնում էր մեծ մեծ հատուածներ խլել նորանից: Զլատելու համար ընդհանրական հայրապետի իշխանութիւնն ու հեղինակութիւնը, իւր ձեռն անցած հայկական նահանգներում նա առանձին հակաթու կաթողիկոս էր հաստատել տուել Յովհան Աւանեցուն, օրինական Մովսէս Եղուարդեցի հայրապետին թողնելով միայն Պարսից իշխանութեան ներքոյ գտնուող մասերը: Ապա գրաւել էր Վրաց կաթողիկոս Կիւրիոսին, և սա աւելի ու աւելի համարձակ կերպով տարածում էր Քաղկեդոնի ուսմունքը Վրաց եկեղեցւոյ սահմաններում, որ մինչ այդ դաւանական, վարչական, ծիսական և այլ ամէն տեսակէտներով Հայոց եկեղեցու ենթակայ անբաժան կրտսեր քոյրն էր եղել: Աղուանից եկեղեցին ևս, որ նոյն յարաբերութեան մէջ էր Հայոց եկեղեցու հետ, ժամանակաւորապէս, ինչ ինչ արտաքին հանգամանքների պատճառաւ՝ կտրել էր սորանից հոգևոր հաղորդակցութիւնը և դարձեալ դէպի քաղկեդոնականութիւն հակամետութեան նշաններ էր ցոյց տալիս: Այսպիսի պայմաններում, Մօրիկ կայսեր հետ զրեթէ միաժամանակ, վախճանել էր Մովսէս Եղուարդեցին և հայրապետական արթուր մի քանի տարի թափուր էր մնացել, որ քիչ չէր նպաստել եկեղեցական կազմի խախտուելուն, և ահա Պարսից պետութեան մէջ մեծ պատուի և իշխանութեան հասած հայ նախարարներից մէկը՝ Սմբատ Բագրատունի Վրկանայ մարզպանը, ժողովում է նախնեաց աւանդին հաւատարիմ մնացած եպիսկոպոսներին և ազգի մեծամեծներին ու նոր կաթողիկոս ընտրել տալիս: Երբ նորընտիր հայրապետը՝ Արրահամ Աղբաթանեցին, օծումն ընդունեց և հայրենի հաւատոյ սահմանում հաւատարիմ մնալու գիր առաւ բոլոր

ներկայ եղող այն եպիսկոպոսներից և հոգևորականներից, որոնք առժամանակ հնթարկուել էին յունական ազդեցութեան, ջլատուած, ճղակոտոր եղած և նորից ի մի ձուլուած հօտի առաջնորդները կարիք զգացին իրենց միութեան ուխտը կնքել պատշաճագոյն հանդիսով, և նոցա խնդրանօք նոր հայրապետը ս. Միլուոն օրհնեց՝ ոգևորիչ փառաւորութեամբ: Այս հանդիսի նկարագրութեան մէջ*) ասուած է՝ ա) որ Մովսէս կաթողիկոսի մահից յետոյ Միլուոն չէր օրհնուել, և Վրթանէս վարդապետի տեղապահութեան ժամանակ հանգուցեալ կաթողիկոսի օրհնած Միլուոնն էր բաժանուել եկեղեցիներին. ուրեմն Միլուոն օրհնելը վերապահուած էր կաթողիկոսին, եպիսկոպոսները չէին օրհնում. բ) որ ս. Միլուոն օրհնելուց յետոյ հայրապետը միւս օրը բաժանեց բոլոր ներկայ եղողներին, և նոքա ուրախ ուրախ ցրուեցին իրենց տեղերը. այստեղից հաւանական է երևում, որ Օձնեցու կանոնն էլ այնպէս պէտք է կարգալ, թէ հայրապետը ս. Միլուոն օրհնում էր, իսկ եպիսկոպոսներն ու քահանաները տարին մի անանգամ նորանից ստանում և գործադրում էին. գ) որ Վրթանէս տեղապահը «իւղագործաց արուեստի» համաձայն արդէն նախօրօք պատրաստել էր «օծութեան իւղը». մնում էր ամբողջ գիշերը հսկում և պաշտօն կատարել և ամբողջ ցերեկն էլ բուն օրհնութեան խորհրդի վերայ տքնել, մինչև գլուխ եկաւ ամէն ինչ. ուրեմն բոտ էականին ս. Միլուոնը, գոնէ է. դարու սկզբին՝ նոյն կաթմութիւնն ունէր և նոյն ձևով էր օրհնուում, ինչ որ այսօր:

Իսկ թէ յաջորդ դարերում արդէն ինչ անփոխարինելի սրբութիւն էր ս. Միլուոնը հայ քրիստոնէի աչքում՝ դրան վկայ ժ. դարու մեծ օրհներգակ Գրիգոր Նարեկացին, որ իւր յայտնի աղօթագրքի վերջին խօսքը նուիրել է «սրբալոյս իւղոյն Միլուոնի» երկարաշունչ օրհնաբանութեան: Ս. Գրքից վերցրած բազմաթիւ վկայութիւններով և իւրի աշխարհօրէն գործածութեան օգտաւէտ կողմերն օրինակ առնելով՝ որչափ և «թարգմանօրէն» (Դիոնեսիոս Արիոպագացուց), բայց դարձեալ իրեն յատուկ ճոխ պատկերաւորութեամբ, նա մի առ մի նկարագրում է սրբազան իւղով նուիրագործման բազմազան արդիւնքներն անցեալում և քրիստոնէի անձի վերայ: Այս զարմանահրաշ լուսոյ օրհնութեան իւղը, Քրիստոսի անուամբ և ս. Հոգւոյ շնորհօք կնքելով՝ զանազանատեսակ ազգերի բերում իրար է խառնում և դարձնում մի քրիստոսեան ժողովուրդ, նոյն երկնաւոր Հօր հարազատ որդիներ: Ինչպէս որ Հին Ուխտի մէջ որոշուած էր զոհի իւղային մասերը կերակրի համար չգործածել, այլ Աստուածութեան նուիր-

*) Ուխտանէս եպիսկոպոս՝ Պատմութիւն Հայոց. Վաղարշապատ, 1881. հր. 67.

րել, իրրե ձենձեր գոհացողական, այսպէս և նոր Ուխտի մէջ օրհնութեան իւղը հանդիսանում է իրրե զօրութիւն Տեառն մատչելի, որ մեր հոգուն ճանապարհ է տալիս՝ դէպի երկնային կայանները վերանալու և Արարչին ձոնուելու: Խնչպէս ճրագի իւղը լոյս է արտադրում և մեր շուրջը լուսաւորում, այնպէս և սրբալոյս Միւռոնը հոգեւոր լուսաւորութեան միջնորդ է մեզ համար, կային:

Յաջորդ ԺԱ. դարում, Բագրատունեաց թագաւորութեան կործանումից յետոյ, երբ Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսը, որ դժբախտաբար շատ տխուր դեր էր կատարել Անի մայրաքաղաքը Յունաց ձեռքը յանձնելու մէջ և դորա համար առժամանակ պատուի ու պարգևների արժանացել, Կ. Պօլիս կանչուեցաւ,— երկիւղ կրելով իրաւամբ, թէ մի գուցէ չթողնեն իրեն այլ ևս իւր հօտի մօտ վերադառնալ, 400 լիտր Միւռոն երկաթէ ամաններով թաղում է գիշերը *) Ահուր— Ախուրեան գետի յատակում, Անի քաղաքի մօտ, որպէսզի Յոյների ձեռքը չընկնի: Այս զգուշութեան մի պատճառն այն կարող էր լինել, որ թէպէտ Գետադարձը իւր քրոջ որդի Սաշիկ Բ.-ին իւր փոխանորդ հայրապետ էր կարգել, բայց վախենում էր, որ Յունաց բռնութեան երեսից նա ևս չկարողանայ հայրապետական իշխանութիւն վարել ու ս. Միւռոն օրհնել, և Հայերը մնան առանց Միւռոնի. բայց պատմիչ տկնարկած միւս պատճառն էլ այն էր երևի, որ Յոյները արհամարում էին Հայերի Միւռոնը, իրրե նոցա դաւանական խտրութիւնը շեշտող մի գլխաւոր սրբութիւն, և եթէ ձեռք ձգէին, կանարգէին, կամ ոչնչացնելով՝ նեղ դրութեան մէջ կգնէին հայերին: Այս հաստատում է նոյն Պետրոս կաթողիկոսի կեանքի մի ուրիշ դիպում, որ երբ Տրապիզոն էր գնացիլ Վասիլ Բ. կայսեր հետ տեսակցելու համար և Աստուածայայտութեան տօնի օրը հրաման ստացաւ կայսրից ամենայն շքով Զրօրհնեաց հանդէսը կատարել՝ ս. Միւռոնը ջրի մէջ կաթեցրած ժամանակ, ասուած է **), լուսոյ ճառագայթների մի ցնցուղ փայլատակեց շուրջը, որ տեսանելի էր ամբողջ բազմութեան: Այս զրոյցը յետոյ աւելի ճօխացրած՝ պատմում են***), թէ ոչ միայն սաստիկ հուր ցոլաց ջրի վրայ, այլ և գետը մի վայրկեան կապուեց ու անշարժ մնաց՝ իրրե երկնային ապացոյց Հայոց Միւռոնի սրբութեան, որ Յոյները չընդունելով՝ կամենում էին նոցա Միւռոնով սրբուած ջուրը նորից օրհնել:

Նման մի նկատմամբ է անշուշտ, որ երբ ԺԲ. դարում Ներ-

*) Մատթէոս Ուհայեցի՝ Ժամանակագրութիւն. Վաղարշապատ, 1898. Գր. 104.

**) Արիստակէս վ. Լաստիվերցի՝ Պատմութիւն. Վենետիկ, 1901. եր. 19.

***) Ուհայեցի, եր. 50.

սէս Շնորհալու օրով միութեան խնդիր ծագեց Յոյների և Հայերի մէջ, Յունաց Մանուէլ կայսեր կողմից Հայոց կաթուղիկոսին եղած 9 առաջարկներից մէկն այն էր, որ Հայերը ս. Միւռոնը ծառերի պտղից եղած ձիթով պատրաստէին: Ինչպէս ժամանակակից մեր եկեղեցւոյ հայրերը բացատրում են, Հայաստանում ձիթենու իւր զժուարութեամբ ճարելը միայն պատճառ կարող է եղած լինել, որ նախընթաց խռովայոյզ ժամանակներում շատ անգամ հասարակ ձէթ է գործածուել, թէ չէ սովորականը և անպայման ընդունելին նաև Հայոց համար եղել է միշտ ձիթենու իւրը: Այսպէս, երբ 1441 թուին հայրապետական աթոռը ս. Էջմիածին փոխադրուեց՝ այդ մեծ ձեռնարկութեան գլխաւոր հեղինակներից մէկը, Թովմա Մեծփեցի վարդապետը, Կիլիկիայում գործադրուած զեղծումների թուում, որոնք պատճառ եղան Աթոռի փոխադրութեան, յիշում է մինչև իսկ, որ «Աստուածագործակ Միւռոնի» փոխարէն հասարակ ձիթապտղի ձէթ էին գործածում այնտեղ *), այսինքն Հայոց եկեղեցւոյ կանոնի համեմատ նոյն ձէթը անուշահոտ խոնկերով ու ծաղկունքով չէին համեմում: Ինչպէս ուրիշ եկեղեցական կարգեր, որ նախորդ դարերում Աթոռի աստանդական և օտար ազդեցութեան ներքոյ լինելով՝ մասամբ խանգարուել էին, և ս. Էջմիածին փոխադրուելուց յետոյ նախնաց աւանդութեան համեմատ վերահաստատուեցան, և ապա անփոփոխ շարունակուեցին մինչև մեր օրերը, այդպէս է և ս. Միւռոնի օրհնութեան կարգը՝ ձիթենու իւրով և անուշահոտ իւղերի, խոնկերի և ծաղկանց նիւթերի համեմունքով պատրաստելու հնաւանդ սովորութիւնը: Մեծփեցին մի շարք տեսիլներ պատմելով, որոնք իրրեւ գուշակութիւն էին նկատուում ս. Էջմիածնի հրաշալի վերանորոգութեան համար, յիշում է նաև մի բարեպաշտ հայի իրեն պատմած երազը, թէ ինչպէս տեսել էր իրեն ս. Էջմիածնի բնմի վրայ նստած, գոգը վարդով լիքը, և ամեն կողմից հայեր գալիս այդ վարդից վերցնում էին՝ ապա ինքն էլ իսկոյն մեկնում է, թէ ս. Միւռոնն է այդ, որ ս. Էջմիածնից պիտի տարածուէր ամեն տեղ **): Յիրաւի, երբ Հայոց ազգի այս մեծերախտ վարդապետ իւր ընկերների հետ այնպէս զարմանալի կերպով յաջողեց Աթոռը ս. Էջմիածնում հաստատել և նոր հայրապետ ընտրել ու օծել Կիրակոս Վերապեցւոյն, նոցա կարեորագոյն հոգսերից մէկը եղաւ՝ Հոգեգալստեան տօնին մեծահանգէս ժողովով ս. Միւռոն օրհնել և Հայաստանի բոլոր կողմերն ուղարկել, կանոն դնելով, որ այնուհետև ձրիարար բաշխուի ամենուրեք ս. Միւռոնը, հակա-

*) Թովմա Մեծփեցու Յիշատակարանը. Թիֆլիզ, 1892. եր. 56.

**) Նոյն Յիշատակարան. եր. 64.

ռակ երևի կիլիկիայում այս նկատմամբ մուտք գործած զեղծումները:

Թէպէտ Աթոռի փոխադրութիւնից յետոյ ս. Էջմիածինը շատ դառն և տաղնապալից ժամանակներ անցկացրեց՝ արտաքուստ շարունակ ծանր բռնութեան, ճնշումների և կեղեքումների ենթակայ, ներքուստ խեղճ, անշուք և մշտակարօտ վիճակի մէջ, ունայն տենչերով միմեանց ձեռքից իշխանութիւն խլող և յաճախ մէկը միւսից աւելի ապիկար աթոռակալների խաղալիք, և մօտ երկու դար տեկց այդ թշուառ շրջանը. սակայն աշխարհի ամէն կողմերը ցրուած և շատ տեղեր Մ. Աթոռից աւելի ողորմելի դրութեան մէջ գտնուող Հայ ժողովրդի համար այնքան մխիթարական էր մտածել, որ իւր հոգևոր կեանքի մի կենտրոն ունի մայրենի հողի վերայ՝ նոյն տեղում, ուր ս. Լուսաւորիչ իւր առաքելական քարոզութեան և հայրապետական իշխանութեան հիմքը հաստատեց. այնքան ամուր էր հաւատը, թէ առկայծեալ պատրոյգը չպիտի շիջանէր և ջախջախեալ գաւազանը չպիտի խորտակուէր, — մինչ ընդհանրական հայրապետի բարոյական հեղինակութիւնը գնալով աւելի ու աւելի զօրացաւ և ս. Էջմիածնի անունը նուիրական դարձաւ ամբողջ հայութեան համար: Մանաւանդ Ժ. և ԺԴ. դարերում, Մովսէս Տաթևացի վերանորոգիչ հայրապետից սկսած, երբ Մ. Աթոռն իրօք նորոգուեց, շէնացաւ, կենդանացաւ, պայծառացաւ, դարձաւ լուսոյ և բարոյական վերածնութեան մայր հաւատարիմ հօտի համար. երբ մի շարք հոյակապ անձնաւորութիւններ յաջորդաբար հայրապետական Աթոռի վերայ բազմելով՝ միմեանց գերազանցել էին ձգտում իրենց շինարարութեամբ և Աթոռի ներքին բարեկարգութեամբ. երբ նոցա ուղարկած նուիրակները հասնում էին Սպահան, Հնդկաստան, Դրիմ, Պոլիս, Լեհաստան, Իտալիա, Հոլանդիա, այդ տեղերում պատմական դժբաղդ պատահարների բերմունքով հաստատուած և նիւթական բարօրութեան հասած հայ գաղութներին՝ հայրապետական ողջոյն, Էջմիածնական սրբութիւնների օրհնութիւնը, ս. Միլոոն տանում, հայրենի աւերակների և նոցա շուրջը զեռ բռնութեան ներքոյ հեծող ժողովրդեան արեան արցունքի պատմութիւնը, մայրենի հող ու ջրի կարօտը տանում, և բերում հետն առատ նիւթական ճոխութիւններ, քաղաքակիրթ աշխարհի նորութիւններ՝ նոր գաղափարներ և ձգտումներ, — ս. Էջմիածնի ու Հայրապետութեան վարկը իւր բարձրութեան գագաթնակէտին հասաւ, և նոքա դարձան ամէնքի համար գիտակցարար սիրելի և պաշտելի մեծութիւններ. ս. Միլոոնն ևս, իբրև նոցանից ընդունած ամենաթանկագին նուէրը, նոցա հետ ունեցած հոգևոր կապի ամենախորհրդաւոր միջնորդը՝ նոյնչափ աւելի յարգի ու նուիրական:

Իբրև նուիրակ և իբրև հայրապետ (1773—1780 թ.) մեր եկեղեցւոյ պատմութեան այս նշանաւոր շրջանի մի ամենարդիւնաշատ ներկայացուցիչն է յաւերժ յիշատակաց արժանի Սիմէոն Երեանցին, և շատ քչերն են եղել նորանից առաջ և նորանից յետոյ, որ ս. Էջմիածնի բարոյական մեծութեան, հայրապետական իշխանութեան վեհութեան և ս. Միլոոնի սրբութեան մասին այնպիսի բարձր գաղափար ունենային, ինչպէս նա, որի դեռ վարդապետութեան օրերից շատ ձեռագիր օրինակներով մնացած քարոզների մէջ գտնում ենք տաղանդաւոր և խիստ ոգևորեալ արտայայտութիւնն այդ գիտակցութեան: Այդ քարոզներից մէկում, խօսելով ս. Գրիգոր Լուսաւորչի մասին՝ նա ասում է. «Այս ամենագովելի անձը այնքան առաջ գնաց իւր անօրինակ ճշգնութիւններով և անմարմնական վարքով, և այնպէս սիրելի ու հաճոյ եղաւ ամենագթած Աստուծուն, որ մի անգամ ընդհանուրի փրկութեան համար եկած Աստուծոյ Բանին իւր սիրով ու աղօթքով կրկին անգամ իջեցրեց այս Այրարատեան երկրում, Վաղարշապատի գաշտում, Հայոց բնիկ օթեանում՝ յատկապէս Հայոց ազգի համար... Եւ այստեղից կենդանարար ջուր և մշտահոս աղբիւր բղխեց՝ այսինքն ս. Հոգւոյ բազմապարզ և շնորհքը, որ Աստուածագործ Միլոոնի միջոցաւ բաշխուում է բոլոր եկեղեցիներին, և հաւատացեալների հոգիները նորանով ոռոգուած՝ պարարտանում ու պտուղ են տալիս»:

—Մի ուրիշ տեղ ս. Միլոոնի մասին աւելացնում է. «Քահանայապետական բոլոր սրբազնագործութիւնները Միլոոնով են կատարում ընդունում. ինչպէս եկեղեցի, սեղան, խաչ, քահանայ և ուրիշ եկեղեցական ամէն ինչ Միլոոնով է օծուում և սրբուում. այդ պատճառով և եկեղեցւոյ բոլոր խորհուրդների մէջ մկրտութիւնը և Միլոոնի օծումը գերադաս են, իբրև մնացած բոլորի դուռ և ճանապարհ»:

Յատկապէս Միլոոնօրհնութեան հանդիսի առթիւ ս. Էջմիածին դիմող ուխտաւոր բազմութիւնն աչքի առաջ ունենալով՝ նա բացականչում է. «Ո՛վ ամենայն եկեղեցիք և եկեղեցականներ, ճանաչեցէք Թագուհիների միակ Թագուհի ս. Էջմիածինը, որ Հայոց ազգի Աթոռն է և Քրիստոսի յատուկ սիրելին. որի նմանը ուրիշ ազգեր չունին, որին երանի են տալիս և գովում, որին կարօտում են և տեսնել ցանկանում... Տեսէք և ճանաչեցէք կենդանի ջրոյ միակ աղբիւր և ջրհոր ս. Էջմիածինը, որ ահա բաշխում է ձեզ, յոռոգումն հոգեւոր, կենդանարար ջուրը՝ սուրբ Միլոոնը: Այն խորհրդաւոր արեգակն է և Էջմիածինը, որ առատապէս ճառագայթում է դէպի ձեզ աստուածային լոյսը՝ սուրբ Միլոոնը; որ ձեր հոգին ու մարմինը պիտի լուսաւորէ: Վայելեցէք ուրեմն, շնոր-

հակալ եղէք և իմացէք, թէ ումնից էք ստանում այդ շնորհը: Դժբախտաբար նոյն վստահութեամբ և նոյն պարծանքով խօսել մենք այսօր այլևս չենք կարող: Սիմէոն Երևանցու օրով այնքան մեծ էր իրօք Մ. Աթոռի կատարած կենդանարար և լուսատու գերը հայ ժողովրդեան վերարբերմամբ, ինքը բազմերախտ Հայրապետը մանուկ հասակից սնուած և կրթուած լինելով նոյն Աթոռի հովանու ներքոյ, ամբողջ կեանքը նորա շնութեանն ու պայծառութեանը՝ նուիրած՝ այնպիսի ջերմ հաւատ ունի դէպի նորա երկնատուր կոչումը, և մանմետական ազգերով շրջապատուած, ասիական թանձր խաւարի մէջ կորած մի մթնոլորտում այնքան զգալի էր քրիստոնէի համար նորա հոգևոր գերազանցութիւնը, որ վերև բերուած խօսքերը պէտք է համարուին հեղինակի անկեղծ զգացման և համոզման արտայայտութիւններ: Սակայն դարուկէս ժամանակ է անցել այդ օրից և մեզ բերել շատ դառն փորձեր, մեզ համեստ ու նկուն դարձնող բազմադիմի ծանօթութիւններ: Մեր առջև մի բնդարձակ քաղաքակիրթ քրիստոնեայ աշխարհ կայ՝ կենդանութեան և լուսաւորութեան այնպիսի փառաշուք կենտրոններով, որ եթէ մենք վստահանայինք իսկ նոցա հանդէպ բերել մեր հոգևոր կեանքի կենտրոնը և պարծենալ սորա պատկառելի հնութեամբ, Աստուածահիմն հաստատութեամբ և անցեալ փառքով, սառը պատասխան կստանայինք անշուշտ. իսկ դժւք, նոք ժամանակի սերունդներդ, որչափ արժանաւոր ժառանգներ էք արդեօք ձեզ աւանդած բարեաց, ինչպէս էք զնահատում և ինչ միջոցներով ներգործական դարձնում նոցա հոգևոր ոյժը. ինչքան պայծառ էք պահում արտաքուստ և կենդանի ներքուստ ձեր հայրենի տունը: Եւ ամիրեւրան պիտի մնայինք մենք: Եւ թողնելով, որ իւրաքանչիւր քրիստոնեայ ժողովուրդ իւր ազգային սրբութիւններին գերագոյն արժանիք վերագրէ և պատշաճաւոր յարգն ընծայէ նոցա, դառնայինք և մեր փառապանծ ժառանգութեան բազդատմամբ մեր անպարտաճանաչ խեղճութիւնը սգայինք. բայց և նոր ոգի ու նոր եռանդ ստանայինք, հակառակ մեր ապաշնորհութեան՝ Մեծ Լուսաւորչի և մեր երջանիկ նախնեաց անդուլ աղօթքի և անսպաս երախտեաց շնորհիւ դեռ կանգուն և միշտ հաստատ տեսնելով Մ. Աթոռը, նորոգ օրհնութեամբ սրբալոյս Միւռոնի միշտ կենդանի և կենդանարար շնորհարաշխ ս. Հոգին քրիստոնեայ հայութեան մէջ. ձայնէինք միմեանց, և դարէ ի դար հնչող այս ձայնը արձագանք տար հայ սրտերում. Եկէք, եղբարք, շէն վառ պահենք լուսոյ այս սուրբ խորանը, որ այստեղից ծագէ միշտ լոյս մեր Հայաստան աշխարհին:

Կարապետ Եպիսկոպոս